

RUXANDRA VIȘOIU

DREPTURILE MORALE
DE AUTOR
ÎN ERA DIGITALĂ

Editura

Hamangiu

Introducere

Când vorbim despre drepturile morale de autor, conversația poate arăta oricum, doar simplistă nu. Această *rara avis* a dreptului este plină de contradicții, controverse și inconsistențe. Are numeroși susținători în doctrina națională și internațională, dar și suficienți „opozanți”, partizani ai ideii că în era digitală pe care o parcurgem nu mai este loc și pentru drepturile morale.

Acolo unde spiritul nu lucrează cu mâna, nu există artă – acestea sunt vorbele artistului și omului de știință Leonardo da Vinci. Credem, astfel, că savantul florentin descoperise existența drepturilor morale de autor încă din secolul al XV-lea, cu aproape 400 de ani înainte ca acestea să fie recunoscute pentru întâia oară în jurisprudența franceză. Poate părea că acest crez al lui da Vinci este de la sine înțeles. Este evident că arta surprinde o componentă din spiritul artistului, nu-i așa? Că divinitatea se împletește cu măiestria umană pentru a forma o operă, care, la rândul ei, va mișca alte suflete, deși legătura cu artistul rămâne cea mai vie dintre toate.

Ei bine, lucrurile nu sunt atât de simple, nici pe departe. Ca juriști, aflăm despre drepturile morale încă de pe băncile facultății, când studiem pentru prima oară conceptele de proprietate intelectuală. Definiția lor pare destul de concisă, la obiect: *Drepturile morale sunt o categorie de drepturi personale nepatrimoniale, aparținând autorilor operelor literare, artistice sau științifice, artiștilor interpreți sau executanți și autorilor creațiilor industriale.*

În dreptul român, drepturile morale sunt în număr de cinci: *dreptul la divulgare, la paternitate, nume, integritate și dreptul la retractarea operei*. Așadar, doar autorul unei opere poate decide când o dezvăluie către public, sub ce nume (sau pseudonim) o va face, va dori să fie atribuită lui și nu altei persoane, păstrând, în același timp, forma propusă, pentru a nu-i afecta imaginea de creator. Și, în cele din urmă, tot autorul poate hotărî să retragă opera, dacă își dorește acest lucru.

Când am ales drepturile morale ca obiect al prezentei lucrări, nu putem ascunde, am fost atinși și de numeroase îndoieli. Ce ne-a atras la ele era tocmai această componentă sufletească, nu doar juridică, faptul că dreptul se îmbină cu concepte psihologice și sociale. Așadar, depășim cadrul rigid al normelor juridice și descoperim ce se află în spa-

tele operelor. Mai mult, este un subiect nu foarte dezvoltat în lucrările de specialitate. Și ce sens ar fi avut să scriem o lucrare pe un subiect despre care s-a scris iar și iar? Drepturile patrimoniale, de pildă, sunt dezvoltate mereu în scrieri și subiectul, îndrăznim să spunem, a fost aproape epuizat. Dar cu privire la drepturile nepatrimoniale putem aduce o contribuție reală, iar felul în care acestea sunt împletite cu era digitală pe care o parcurgem este cu atât mai interesant. Trăim vremuri în continuă schimbare, iar legiuitorul ar face bine să țină pasul cu ele.

Dar pe lângă această motivație, cum menționam, au apărut și dubiile – care nu au fost deloc puține. Acestea au venit tocmai din penuria de informații privind drepturile morale, neconcordanțele în abordările la nivel internațional, probleme pe toate planurile, ca să nu mai vorbim de lipsurile legii interne actuale, Legea nr. 8/1996 privind dreptul de autor și drepturile conexe. Ne referim, totuși, la un act al anilor '90, când internetul era abia la începuturi, față de nivelul la care a ajuns în ziua de astăzi. Între timp, proprietatea intelectuală, autorii și operele lor s-au schimbat în mod fundamental. Picturile în ulei au fost înlocuite cu NFT-uri, cărțile s-au mutat din librării pe internet, ca e-book-uri, iar opera, program pentru calculator, ne guvernează viața în fiecare minut și fiecare secundă. Lucrurile se schimbă într-un ritm alert și viitorul este marcat de incertitudini.

Pe de altă parte, trecutul este cert și putem trage multe învățăminte din el. Din acest motiv, primul pas ar fi descoperirea istoricului drepturilor morale în România. În ce mod au evoluat acestea, pentru a ajunge la nivelul de astăzi? Cum au fost ele marcate de contextul geopolitic din teritoriul pe care astăzi îl numim, cu mândrie, România?

Deși suntem o țară tânără, de un secol și puțin, drepturile de autor s-au regăsit în planurile legiuitorilor chiar înainte să avem o Românie Mare. Legea Presei adoptată în anul 1862, de către domnitorul Al.I. Cuza, a cuprins primele referiri la dreptul de autor ca drept de proprietate. Era, totuși, destul de devreme pentru drepturile morale, în spațiul românesc acestea apărând ceva mai târziu, sub forma unui drept de control al autorilor în perioada interbelică. Legea nr. 126/1923 asupra proprietății literare și artistice a fost adoptată în timpul domniei lui Ferdinand I (cu importanta contribuție a intelectualilor Octavian Goga, Constantin N. Hamangiu și Ion Pillat) și este oficial prima lege a proprietății intelectuale din România Mare. Mai departe, țara noastră a fost marcată de o perioadă gri, la propriu și la figurat: regalitatea română a fost înlăturată

și înlocuită cu regimul comunist. Aceste vremuri dificile nu s-au transpus, însă, într-o stagnare în domeniul proprietății intelectuale. Decretul nr. 321/1956 privind dreptul de autor a reprezentat o lege modernă, mai bine structurată decât vechea lege interbelică și cu referiri valoroase la drepturile personale nepatrimoniale, acest precursor al drepturilor morale de astăzi.

Astfel, deși România a trecut prin vremuri zbuciumate, cu numeroase schimbări de regim politic, dezlipiri și alipiri de teritorii, acestea nu au fost un motiv pentru a ignora domeniul proprietății intelectuale. Mai mult, poate tocmai datorită acestor perioade agitate, s-a pus accent pe libertatea de exprimare a autorilor și s-a creat un cadru potrivit pentru ca aceștia să poată crea în liniște. O națiune care a trecut prin multe provocări, precum națiunea română, are cu atât mai multă nevoie de opere de artă care să îi ateste parcursul și istoria. Fără acestea, firul roșu care ne leagă de strămoșii noștri și identitatea noastră culturală devine o simplă umbră. Dar prin atestări documentare, lucrări care încapsulează esența vremurilor și presa scrisă care atestă realitățile cotidiene putem înțelege cu adevărat de unde am pornit și unde ne îndreptăm. Iar moștenirea noastră culturală devine mai puternică, lucru atât de important pentru un popor greu încercat ca al nostru.

Poate tocmai din aceste motive drepturile morale au ajuns să fie atât de atent reglementate în ziua de astăzi, prin Legea nr. 8/1996. Cuprinzând dreptul la divulgare, paternitate, nume, integritate, retractare, deci cinci drepturi morale cu totul, România deține un veritabil record. Aceasta este raportat nu doar la Convenția de la Berna, actul internațional principal în domeniul drepturilor nepatrimoniale de autor, ci și la legile interne ale altor state. Și ne referim aici atât la sistemul *common law*, care pune accent în mod natural pe comerț și copyright, cât și la state din Europa continentală, în frunte cu Franța.

Când vine vorba de reglementarea detaliată a drepturilor morale, regăsim similarități (în mod poate deloc surprinzător) cu sistemul de drept din Rusia. Un aparent motiv ar fi proximitatea Rusiei față de țara noastră și faptul că amândouă s-au inspirat din curentul francez, ca să nu mai vorbim de zecile de ani când România s-a aflat sub puterea Uniunii Sovietice. Iar aici intervine a doua explicație, poate chiar mai plauzibilă: atât Rusia, cât și România au trăit ani grei de cenzură. Este imposibil să nu fii marcat de asemenea abuzuri repetate, precum lipsa de control asupra propriei opere, interzicerea divulgării sau retragerea aces-

teia de pe piață fără drept la apel, în mod intempestiv. Astfel ia naștere o traumă colectivă, care, finalmente, erupe, după ani de presiune și opresiune. Iar când în sfârșit aceste lucruri sunt permise, cu siguranță se va dori luarea puterii înapoi, protejând cea ce este mai drag: puterea de exprimare, bunul nume al creatorului umilit în trecut, păstrarea formei de expresie a trăirilor sale, care nu mai poate fi modelată cu forța pentru a se supune unui regim opresiv.

Legea română nu a excelat doar printr-un număr ridicat de drepturi morale protejate, ci și printr-o serie de caracteristici ale acestora, care sunt marcate de un caracter foarte protectiv, conservator chiar. Aceste drepturi nepatrimoniale sunt strâns legate de persoana autorului, inalienabile, chiar, insesizabile, perpetue, imprescriptibile și, mai mult decât atât, se transmit moștenitorilor pe durată nelimitată în timp.

Așa cum se poate observa, drepturile morale sfidează toate regulile juridice posibile. Pe când societatea actuală este creată în jurul comerțului și dorinței de a face bani, drepturile morale se opun cu vehemență acestui principiu, punând creatorul, ființa umană, de primul loc. De asemenea, ele oferă un respect deosebit moștenirii noastre culturale, care transcende vieții autorului și dăinuiește în timp, veșnic. În ziua de astăzi suntem cu toții atât de concentrați pe a cumpăra și a acumula bunuri materiale, fie că vorbim de supermarketuri, mall-uri sau shopping online, încât putem scăpa din vedere aceste valori perpetue.

Astfel, drepturile nepatrimoniale de autor sunt total contra curențului. Ele preferă să „stea locului”, în virtutea caracterului lor inalienabil, deși surorile lor, drepturile patrimoniale, circulă liber pe piață. Drepturile morale sunt insesizabile, fiind de neclintit în fața executărilor silite, a trecerii timpului, a celor ce ar dori să le dobândească prin prescripție ori, din contră, să le piardă prin trecerea timpului. Ele supraviețuiesc și când creatorul trece în neființă și au o viață eternă, fiind perpetue, lucru atipic pentru legea română.

Cele menționate mai sus se aplică în principal în legislația românească, dar a privi drepturile morale doar prin această lupă ar fi mare păcat, așa că am ținut să evităm „miopia naționalistă” pentru a realiza muncă de cercetare pentru această lucrare și dincolo de granițele legii, doctrinei și jurisprudenței române. Credem cu tărie că evoluția legislativă poate avea loc nu doar când privim drept înaintea, ci și pe lateral (ori, de ce nu, pe diagonală), pentru a observa ce fac vecinii noștri în situații similare. Sau vecinii vecinilor noștri, care au un nivel mai ridicat

în evoluția socio-politică și deja s-au lovit de problemele pe care România, ca țară în curs de dezvoltare, abia acum le trăiește. Pentru că, oricât nu ne-ar plăcea să credem, suntem încă în proces de creștere și evoluție. Dar, mai important, în proces de adaptare la noile realități.

Se pune astfel problema: cât de diferite sunt cu adevărat abordările privind drepturile morale din alte țări? Sau, din contră, cât de asemănătoare?

Franța este „locul de baștină” al drepturilor morale de autor, iar „inventatorul” acestora este avocatul francez André Morillot, care a publicat o lucrare prin care identifica aceste drepturi morale în hotărâri ale instanțelor franceze și britanice, dându-le apoi denumirea sub care au intrat în istoria dreptului de autor. Aceste drepturi s-au născut cu adevărat în jurisprudența franceză de secol XIX, așa-numitul *droit moral*, dar au evoluat până în ziua noastră, fiind incluse în Codul francez de proprietate intelectuală: dreptul la respectarea numelui autorului, calitatea sa de autor și opera sa, dreptul la retractare. Acestea sunt drepturi perpetue, inalienabile și imprescriptibile, transmisibile către moștenitori la decesul autorului. Privite lucrurile din această perspectivă, poate părea o abordare destul de corectă. În realitate, lucrurile se complică atunci când analizăm prin contrast legea germană. Dacă francezii sunt promotori ai teoriei dualiste, unde drepturile morale sunt văzute separat de cele patrimoniale și chiar superioare acestora, nemții susțin teoria monistă. Ei consideră că ambele tipuri de drepturi sunt la același nivel, cu aceeași durată, ca două părți componente ale aceleiași instituții juridice.

La acest moment putem fi încercați de numeroase dubii. Este oare teoria dualistă, abordată și în România, cea corectă? Nu ar fi oare mai simplu și clar să integrăm cu adevărat drepturile morale, aducându-le la același nivel cu drepturile patrimoniale? Și, mai mult decât atât, când le plasăm la un nivel superior față de drepturile patrimoniale, nu le știrbim din valoare, fiind condamnate să fie uitate și ignorate tocmai din pricina complexității lor?

La acel moment în activitatea de cercetare a fost clar, drepturile morale au nevoie de mai multă atenție și chiar îmbunătățiri legislative în România, iar propunerile *de lege ferenda* sunt mai mult decât binevenite. Mai ales că, pe lângă sistemul francez și german, intervine o chestiune și mai complicată: dreptul *common law*, specific Marii Britanii

și fostelor colonii ale acesteia, mai exact Statele Unite ale Americii, Canada, Australia, chiar și Noua Zeelandă.

Dreptul de autor britanic are origini extrem de vechi, pornind de la Statutul Reginei Anne din 1709 și ajungând până în vremurile noastre, cu patru drepturi morale de bază: dreptul de a fi recunoscut ca autor al operei (*right to attribution*), dreptul de a te opune utilizării improprii a operei (*right to object to derogatory treatment of a work*), dreptul de a te opune atribuirii în mod eronat a calității de autor către altă persoană (*right to object to false attribution*) și dreptul la intimitate pentru anumite fotografii și filme (*right to privacy of certain photographs and films*). Aceste drepturi nu sunt perpetue, ca în legea franceză, ci limitate la durata drepturilor patrimoniale, precum în viziunea germană. În ciuda acestor limite, drepturile morale sunt regăsite în legea britanică și respectate ca atare.

Nu același lucru putem spune și despre legea americană. Statele Unite a aderat în 1988 la Convenția de la Berna (cu efecte de la 1 martie 1989) și s-a angajat să ofere autorilor nivelul minim de protecție menționat în acest act, inclusiv drepturile morale de autor. Cu toate acestea, în prezent, Statele Unite acceptă drepturi morale de autor, formal, prin lege specială, doar pentru o serie limitată de opere, din domeniul artelor vizuale, prin VARA – *Visual Artists Rights Act*, adoptat în 1990. Așadar, autorii de picturi, sculpturi sau fotografii în ediție limitată se bucură de drepturi patrimoniale, dar autorii de romane, poezii sau programe pentru calculator nu au aceste drepturi.

Așadar, sistemul de copyright ridică numeroase controverse privind drepturile de autor nepatrimoniale, dar a prezentat și unele avantaje, în demersurile de cercetare a prezentei lucrări. Informațiile în domeniu se pot găsi foarte ușor într-o limbă de circulație internațională, engleza, fiind de asemenea în cantitate impresionantă și cu un nivel ridicat de actualitate. Cu alte cuvinte, americanii scriu mult și pun mare accent pe noile tehnologii și tendințe, nu pe trecut și jurisprudența de secolul al XIX-lea sau chiar mai veche, cum se întâmplă în alte lucrări.

Am avut privilegiul să citim, în cadrul cercetării noastre, materiale foarte valoroase cu privire la copyright, în cadrul bibliotecilor publice din San Francisco și Los Angeles. Astfel, o vizită în Statele Unite a reprezentat o oportunitate minunată de a intra în contact cu materiale redactate de specialiști, cercetători, profesori universitari americani, care au privit problema din toate unghiurile posibile. Și am avut plăcuta

surpriză să întâlnim bibliotecari extrem de pasionați și cunoscători, care au făcut tot posibilul să ne ajute în a găsi cărți bune, deși eram o simplă studentă la doctorat, de la o universitate de care nu auziseră vreodată și dintr-o țară despre care nu știau prea multe. Astfel am ajuns să facem permise temporare de bibliotecă pentru a împrumuta și fotocopia cărți, deși nu eram cetățean ori rezident al Statelor Unite, am fost trimiși din secție în secție până am găsit ce aveam nevoie și am creat legături frumoase cu oameni deosebiți.

Vorbind de oameni deosebiți, suntem extrem de recunoscători că am primit susținerea coordonatorului nostru de doctorat, prof. univ. Viorel Roș, pentru a aborda tema actuală în teză, care ulterior a devenit carte. Și nu putem rata să o menționăm pe dna Mira T. Sundara Rajan, profesor la Universitatea din California, căreia îi mulțumim pentru susținere și resursele pe care ni le-a împărtășit.

Drepturile morale de autor sunt prezente în legislațiile interne ale țărilor din lumea întreagă, dar și în convenții internaționale. Din păcate, elementul de legătură între cele două, adică legislația Uniunii Europene în domeniu, lipsește cu desăvârșire. Tratatul privind funcționarea Uniunii Europene (T.F.U.E.) amintește proprietatea intelectuală în cuprinsul său, însă nu și drepturile morale de autor. Același lucru este valabil și pentru numeroasele directive din domeniul proprietății intelectuale: o parte ignoră total drepturile nepatrimoniale și o parte menționează că acestea se vor respecta în temeiul Convenției de la Berna.

Totuși, chiar și aceste mențiuni sunt mai bune decât nimic. Convenția de la Berna este actul de bază în materia drepturilor morale, la nivel internațional. Prin art. 6 bis, introdus în 1928 prin Actul de la Roma, Convenția impune țărilor semnatare un minim de protecție, pentru două drepturi morale de autor: dreptul la paternitate și la integritate. Alt document important este tratatul O.M.P.I., *WIPO Performances and Phonograms Treaty* (W.P.P.T.). Textul său în materia drepturilor morale este aproape identic cu dispozițiile Convenției de la Berna, doar că protejează artiștii interpreți și executanți, nu autorii. Merită să amintim în acest sens și Declarația Universală a Drepturilor Omului, fiindcă protejează *interesele morale*, dar și Acordul TRIPS, nu neapărat prin reglementarea în domeniul drepturilor morale, ci tocmai prin lipsa acesteia – actul impune statelor membre să respecte Convenția de la Berna, mai puțin art. 6 bis, ceea ce poate aduce niște consecințe importante la nivel internațional.

Reglementarea (sau lipsa de reglementare) a drepturilor morale este importantă. Dar poate și mai importantă este modalitatea în care acestea se aplică efectiv, în practică. Întâlnim particularități în ceea ce privește drepturile morale atunci când vine vorba de artiștii interpreți, programele pentru calculator, NFT-uri, lucrările de doctorat, operele realizate de *ghostwriters* sau de inteligența artificială. Așa cum se poate observa, drepturile de autor nu mai reglementează de mult timp doar operele clasice, precum manuscrisele, gravurile, desenele, ci se extind în domenii nebănuite, integrându-se cu noile tehnologii. Astfel, ajungem să ne punem mai multe întrebări:

(i) Sunt oare drepturile morale de autor încă actuale? Acestea au luat naștere cu mulți ani în urmă, când lumea arăta cu totul altfel, relația autor-operă era diferită și nu exista aceeași nevoie de dinamism și continuă schimbare în domeniul economic.

(ii) Pot drepturile morale în forma lor actuală să fie adaptate noilor realități pe care le trăim? Între adaptare și potențială eliminare, rămâne de văzut care va fi soarta acestora.

(iii) Sunt drepturile morale conforme cu actualul stadiu de dezvoltare al tehnicilor de creație? Noile tehnologii au schimbat enorm modalitatea în care creăm și în care distribuim rezultatul creației noastre.

(iv) Va trebui legea îmbunătățită pentru a pune drepturile morale în linie cu noile realități? Iar aici ne referim nu doar la legislația internă, ci și la cea internațională.

(v) Dacă alegem schimbarea legislativă, care va fi opțiunea finală? Modificarea legii poate avea loc în mod drastic, limitând numărul drepturilor morale și atributele acestora, sau în mod mai subtil, prin păstrarea structurii actuale și realizarea unor schimbări limitate.

(vi) Vom avea în viitor un nou subiect primar de drept de autor? Sau va fi inteligența artificială un program, într-un calculator, eventual integrat într-o mașinărie cu aparență de om, dar cu statut de unealtă a omului?

(vii) Ce regim vor avea creațiile inteligenței artificiale? Mai ales că, potrivit legislației actuale, doar persoanele fizice pot avea statutul de creator.

(viii) Vor fi operele create de inteligența artificială protejate împotriva plagiatorilor? Multe dintre instrumentele inteligenței artificiale de pe piață pot fi accesate liber de către utilizatori, deci mai multe persoa-

ne pot realiza simultan opere similare prin folosirea inteligenței artificiale.

(ix) Vor reuși instanțele să se adapteze suficient de rapid odată cu schimbările tehnologice, inclusiv inteligența artificială? Chestiunea este atât de controversată, încât nu este exclus să observăm o practică neunitară la nivel național și internațional.

(x) Își vor păstra drepturile morale funcțiile actuale, de protejare a autorului și, finalmente, a operei? Sau vor migra către țărâmurii noi, pentru a proteja moștenirea culturală și comunitățile locale din lumea întreagă?

Schimbarea în societate este inevitabilă. Adaptarea, pe de altă parte, este opțională, dar, uneori, este singura cale care ne aduce cu adevărat la lumină, neadaptarea putând avea consecințe devastatoare atât la nivel individual, cât și la nivelul întregii lumi.